

ROMAN KAHRAMANI ‘AT’LAR:
CAHİL, GÜLSARI, DORUKISRAK VE DİLARA

Orhan SÖYLEMEZ

*Özlem KALE***

ÖZET

“At”ın Türk kültüründeki yeri tartışılmayacak kadar önemlidir. Tarihinin önemli bir bölümünde Türklerin göçer hayat yaşadıkları düşünüldüğünde bunun şartı bir tarafı yoktur. Nitekim hâlâ bozkırlarda ve dağlık bölgelerde yaşayan Türk asıllı halkların hayatındaki önemi devam etmektedir. At, aynı zamanda kültürün de parçasıdır. At üzerinde oynanan cirit oyununun Anadolu’da devam etmesi gibi, Türkistan ve Güney Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk asıllı halklar arasında da “buzkaşı” veya daha yaygın bilinen adıyla “kökpar” oyunu canlılığını korumaktadır. Bu çalışmada, Anadolu, Kırgızistan, Kırım ve Güney Türkistan coğrafyasında yaşayan halkların kültüründe kendine yer edinmiş atların romanlara aksedişi incelenmiştir. Dört roman ele alınmış ve bu dört romandaki atlar üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tolstoy, Holstomer, Ergeş Uçkun, Cengiz Aytmatov, Elveda Gülsarı, Joseph Kessel, Atlılar, Sevinç Çokum, Hilal Görününce, Abbas Sayar, Yüklü Atı.

At ve edebî eser bir araya geldiğinde haklı olarak herkesin aklına Tolstoy’un “Holstomer” hikayesi gelecektir. Bu uzun hikayede okuyucu, Strider isimli atın hayat hikayesi ile tanışır. At yaşlanmış, güçten, kuvvetten, elden ayaktan düşmüş, o satıcıdan bu alıcıya geçmiştir:

“He was old, they were young; he was lean, they were sleek; he was miserable, they were gay; and so he was quite alien to them, an outsider, an utterly different creature whom it was impossible for them to pity. (O yaşlıydı, onlar gençti; o

* .Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. soylemezo@yahoo.com

** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi.

sıskaydı, onlar ince yapılı, zarifti; o mutsuz ve perişandı, onlar neşeliydi; işte bu yüzden onlara yabancıydı, tamamen farklı bir yaratıktı ve onların ona acıması bile mümkün değildi.)”¹

Hikayedeki adıyla Strider, Rusçası Holstomer veya Türkçesi ile Yorga at, son demlerinde genç atlara, taylara-kısraklara “trajik hayatını” anlatmaya karar verir. Yarış atı olduğu halde yarıştırlmamış, kızağa koşulmuş, tarla sürme işinde kullanılmış ve nihayet kesilmeye karar verilmiştir. Niçin? Çünkü o “piebald” yani “alacalı” doğmuştur. Sırf rengi için hayatta çekmediği kalmamıştır. Acaba insanlar da böyle midir? Var mıdır onların arasında da yalnızca “renkleri” yüzünden bu kadar aşağılanan, bu kadar hor görülen, bu kadar itilen, dışlananlar? Kim bilir, belki. Yaşlı Strider, geriye dönüp geçmişine baktığında yaşadıklarını hatırlar. Hikayede yazar; “Old age is sometimes majestic, sometimes ugly, and sometimes pathetic. (Yaşlılık bazen harika, bazen çirkin, bazen de acıklıdır.” der. Acaba bu sözü sadece atlar için mi söylemiştir? Atlar akşam dama döndüklerinde yaşlı atın etrafını alırlar ve hikayeyi dinlemeye başlarlar. Altı akşam devam eder yaşlı atın hayat hikayesi. Kesilmeye götürülürken bile “doktor” a götürüldüğünü düşünecek kadar saftır; iş göremeyecek hâle geldiği için yok edilmesi gerektiğini düşünen acımasız insanlar hakkında bile kötü düşünmez. “The whole burden of his life was eased. (Hayatının bütün acıları dinmişti.)” Tertemiz bir ölümdür onunkisi. Hatta öyle ki ölümünden sonra vücudundan arta kalanlar, kurt yavrularından yaşlı kurda kadar kurda kuşa yem olur, geride ahırın ardında kalan üç beş kemik de bir köylü tarafından bir yerlerde kullanılmak üzere toplanıp bir kenara konur:

“A week later only a large skull and two shoulder-blades lay behind the barn; the rest had all been taken away. In summer a peasant, collecting bones, carried away these shoulder-blades and skull and put them to use. (Bir hafta sonra sadece büyük bir kafa kemiği ve iki omuz kemiği ahırın arkasında yerdedir; geri kalanlar tamamen silinip süpürülmüştür. Yazın bir köylü de kemikleri toplar, omuz kemikleri ile kafa kemiğini bir yerlerde kullanmak üzere götürür.)”

¹ http://en.wikisource.org/wiki/Strider:_the_Story_of_a_Horse (12/08/2009). Metnin İngilizceden tercümesi O.S’ye aittir.

Hikâye yalnızca bir atın veya bir atla temsil edilen atların hayat hikâyesi değildir. Yazar, paralel olarak insanların, hem atlarla hem de birbirleriyle ilişkilerini de irdeler. Bir dönem Strider'e sahiplik yapmış olan Serpukhovskoy'un daha sonra işleri bozulur, ilişkilerinde sıkıntılar başlar. En son misafir olduğu çiftliğin genç sahibi için çekilmez bir ziyaretir onunkisi. Ölümünde de geride kalan insanlara yük olmaya devam eder. Yazar;

“The dead body of Serpukhovskoy, which had walked about the earth eating and drinking, was put under ground much later. Neither his skin, nor his flesh, nor his bones, were of any use. (Serpukhovskoy'un cesedi, ki dünyada yiyip içerek yaşamıştı, çok çok sonra gömüldü. Ne derisi, ne leşi, ne de kemikleri bir işe yaramıştı.)”

diyerek atlar ve insanlar arasındaki çelişkiyi ortaya koyar.² Bir at kadar bile olamamıştır Serpukhovskoy. Klasik Rus yazarının gözünden at ve atlar böyle görünür. Acaba atlara başka yazarlar da böyle dikkatle eğilmişler midir? Bu sorunun cevabını bulmak için önce Türk kültürüne ve kültür içinde yoğrulmuş at ve atla ilgili değerlere göz atmak gerekir.

Türk kültürü ve at

Atlar, renklerinden/donlarından damgalarına, rüya tabirlerine kadar “Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık” konulu bir sempozyumda ele alınmış, Tanrılarının atından yiğit Manas'ın atına kadar pek çok “at”, bu çalışmalarda incelenmiştir. Kitabın birinci bölümünde “at”ın, Türk kültüründeki yerini tespit eden yazılar var. Bu yazılarda eski Türk kültüründe atın yerinden başlayarak, Türk dünyasının en ücra köşelerine kadar “at” ile ilgili, “at”ın kültür içindeki fonksiyonu ile ilgili geniş araştırmalar yapılmıştır. Mesela Altay kültüründe at, Yakut kültüründe at, Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Özbekistan'da, Sahalarda, Orta İdil Türklerinde, Sibirya'da, Yakutlarda “at” ile ilgili pek çok konu yer almıştır. Yazılardan bazıları da divan edebiyatında, sözlü kültürde, Türk masallarında, mitolojik dönemde, tabir-nâmelerde “at” ile ilgili konulara ayrılmıştır. Divan

² Tolstoy'un bu hikâyesine dikkat çektikleri için Prof. Dr. Ramazan Korkmaz ve Prof. Dr. Sema Uğurcan'a teşekkür ederim. O.S.

edebiyatında “rahşiye” olarak adlandırılan yani “at için yazılan kaside veya mersiye”lerin yüksek lisans veya doktora konusu olacak kadar geniş olması, Türk kültüründe at/ların yerini ve önemini göstermesi açısından dikkate değer. Tabir-nâmelerde, rüyada görülen “at”ın yorumlamaları çok ilginçtir. “Ata binmek beylik” iken “atdan inmek” tamamen zıddı bir duruma işaret eder ve bu durumda kişi ya işten çıkartılır ya da “karısını boşar.” Rüyada “at eti yemek aziz olmaya” işaret ederken “at sütü” görmek mal, nimet ve ululuğa işaret eder ve daha da ötesi “kısırak sütü içtiğini” gören kişi “büyük bir kişiye yakın” olacaktır. “Alacalı at görmek” ise kişinin bir işte “çok meşhur” olacağına işaret eder.³ Bunlardan başka edebî metinlerde de “at”ların yer alabileceğinden hareketle, at/ların roman kahramanı/ları olduğu veya kahramanlarından en azından birinin “at” olduğu bazı eserler bu çalışmada ele alındı. Güney Türkistan’ı temsilen Joseph Kessel⁴ ve romanı *Atlılar*, Orta Asya’yı temsilen Cengiz Aytmatov ve romanı *Elveda Gülsarı*, Anadolu’yu temsilen Abbas Sayar ve romanı *Yılkı Atı*, eserindeki kahramanları itibarıyla Kırım Türklerini temsilen Sevinç Çokum ve romanı *Hilal Görününce* incelendi; çünkü bu eserlerde at motifi çok önemli bir yer tutmaktadır.

Hem Batı ve Çin kaynaklarının verilerine dayanarak, hem de Kafesoğlu’ndan istifadeyle Sertkaya’nın da belirttiği gibi “at”ı Türklerin ehlileştirdiği noktasında pek fazla şüphe yoktur.⁵ “Türkistan” başlıklı şiirinde;

³ 11-14 Mayıs 1994 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi, Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen “Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık” konulu bir sempozyumun bildirileri Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali tarafından tertiplenerek bir yıl sonra kitap hâlinde basıldı, özellikle bkz. Osman Fikri Sertkaya, “Eski Türk Kültüründe At”, s. 25-30; Orhan Bilgin, “Türk Edebiyatında Rahşiyeler”, s. 276-279; Ali Abbas Çınar, “Divanu Lügati’t-Türk’te At Kültürü”, s. 147-155, Arzu Erdoğan, “Tabir-nâmelerde At”, s. 280-281; vd. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Resim Matbaacılık, İstanbul 1995.

⁴ Joseph Kessel 10 Şubat 1828’de Yahudi asıllı Litvanyalı bir doktorun oğlu olarak Arjantin’in Clara şehrinde doğdu. İlk çocukluk yıllarını Rusya’nın (federasyonu) Orenburg kentinde geçirdi. Aile daha sonra Fransa’ya taşındı. Nice ve Paris’te okudu. I. Dünya Savaşı’nda savaş pilotu olarak görev aldı. Asya’ya yaptığı gezilerini kitaplaştırdı. (http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Kessel, 31.07.2009)

⁵ Osman Fikri Sertkaya, “Eski Türk Kültüründe At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, s. 25-30.

Gülzâr ettik kaytarıp azgın selni
 İnsana örgettik kürekni belni
 Kim ehlileştiirdi at, sığır filni
 Zom vahşetge yugan salar Türkistan

(Azgın seli çevirip gül bahçesine çevirdik, insana kürek ve beli öğrettik. Kim ehlileştiirdi atı, sığırını, fili? Zulüm ve vahşete dur der Türkistan) diyordu şâir Ergeş Uçkun ve Türklerin yalnızca “at”ı değil “sığır” ve “fil”i de ehlileştiirdiğini anlatıyordu.⁶ (s. 88) “Alatay” adlı şiirinde de;

Alatay yorgalasa, menzil u rahlar çıdamas
 Nalıdan saçragan otga, mihr-mahlar çıdamas

(Ala tay koşmaya başlasa menzil ve yollar yetmez, nalından sıçrayan ateşe/kıvılcıma güneş-aylar yetemez/yetişemez)

...
 Sumanat derghide kaçça ilahlar bar idi
 Atımızga çuv desek, bizge ilahlar çıdamas

(Hinduların kabesi Sumanat dergahında ne kadar ilahlar var idi, atımıza çuv desek bize ilahlar yetemez/yetişemez) diye ekliyordu. (s. 45)

Güney Türkistan, günümüzde ise Afganistan olarak bilinen coğrafyada doğup büyüyen, Peştunların Türklere ve Hazar asıllılara uyguladığı siyasî baskıdan kaçarak Türkiye'ye sığınan, daha sonra Amerika'ya yerleşen ve uzun yıllar orada çalıştıktan sonra emekli olup Silifke'ye yerleşen ve orada vefat eden şâir ve düşünür Ergeş Uçkun, “at”ın oradaki Türk coğrafyasında algılanışını sade bir biçimde dile getirmişti. İşte bu çalışmada ele alınacak romanlardan biri bu coğrafyayı anlatıyor, daha doğrusu bu coğrafyadaki Türklerin “at”ı algılayışını, “at”a gönül/bel bağlayışını, “at”ı yetiştirişini, “at”a binişini, “at” etrafında geleceğini inşa edişini, “at”a değer verişini, kısacası hayatının bir parçası “at”a bakışını anlatıyor. Joseph Kessel'in *Atlılar* romanı, eserdeki at Cahil ve elbette diğer atlar etrafında bir coğrafyanın ve bu coğrafyada yaşayan insanların hayatından

⁶ Ergeş Uçkun ve Yurt Koşukları, Haz. Orhan Söylemez, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997. (Sayfa numaraları bu baskıya aittir.)

önemli kesitler sunuyor.⁷ Romanın üç kahramanı var; hayatının son demlerini yaşayan, ülkenin meşhur at binicisi, at yetiştiricisi Tursen, onun oğlu ve onun kadar iyi at binicisi/çapandaz, inatçı, kişilik ve üslup sahibi, onurlu, gururlu ve kibirli Uraz ve nihayet Tursen'in büyük yarış için özel olarak yetiştirdiği, kendisinin binmek istediği, ama vücudunun aklına ve arzusuna cevap vermemesi yüzünden oğlu Uraz'ın binmesini istediği, ama bir taraftan da onu bindiğinde kesinlikle büyük yarış kazanacağından emin olduğu, dolayısıyla oğlunu kıskandığı, güzel at Cahil. Adı gibi câhil olmayan, binicisinin ve yetiştiricisinin her istediğini hissedilen ve uygulayan at, en az diğer iki kahraman kadar, belki onlardan daha fazla romanda kendini hissettiriyor.

C a h i l

Joseph Kessel'in *Athlar* romanı, eski ticaret yollarının kesiştiği, sert rüzgarların estiği, sarp dağlarla çevrili Afganistan'ın pazar yerlerinde, ilkel hanlarında, bey malikanelerinde, paha biçil(e)mez atların yetiştirildiği haralarında, buzkaşı yarışlarında, kahramanlığın ve dayanıklılığın sınındığı sarp dağlarda, bir renk cümbüşü içinde geçiyor. Romanda Orta Asya'dan “Athlar ülkesi” diye bahsediliyor; “Taşkent ile Buhara'nın, Afgan, Rus, Çin ve bütün Orta Asya'nın, bu uçsuz bucaksız ot ve kum, deve kervanları, yorulmak bilmez atlılar dünyası” türkölere konu oluyor. (s. 150)

Romanın atlara tutkun kahramanlarının öfkeleri, kıskançlıkları, nefretleri yoğunudur. Güçlü olduklarını sürekli kanıtlamak isterler. Bir türlü durduramadıkları, yok edemedikleri, etmek de istemedikleri bu şeref, cesaret, gurur, kibir gibi tutkuları içinde huzursuzdurlar, yalnızdırlar. Kitabın arka kapağında yazar onları şöyle betimliyor:

Renkleri simsiyahtan beyaza kadar değişen göz kamaştırıcı atlara binmiş altmış bozkır kahramanı, elde kırbaç, tek saf halinde, durmadan çalan borazancıların ve yaşlı başkanlarının ardından, büyük alanı bir baştan bir başa ağır ağır geçiyorlardı. Her birinin yüzü, ağaçtan oyulmuş ya da en kaba köseleden biçilmiş gibiydi. Güneş yanığı sarımsı bir ten, aman bilmeyen

⁷ Joseph Kessel, *Athlar*, Can Yayınları, İstanbul 1981. (Sayfa numaraları bu baskıya aittir.)

sert dudaklar, çıkık elmacık kemikleri, çıkık yırtıcı kuş gözleri...

Afganistan Kralı'nın doğum günü şerefine “buzkaşı” düzenlenecektir. Bölgenin zengini, hara sahibi Osman Bey'in malikânesinde “Atların efendisi” olarak bilinen büyük Tursen, bu oyunlara katılamayacak kadar yaşlanmıştır. Tursen, eski bir buzkaşı şampiyonudur. Unutulmaz zaferleri vardır. Yaşlandığını bir türlü kabullenmek istemese de her sabah dayanılmaz ağrılarla uyanmaktadır. Normal bir insanın yardım alarak yapması gereken işleri, gururu yüzünden büyük zorlukla tek başına yapmaktadır. Buzkaşı oyununda onun yerini oğlu Uraz alacaktır. Tursen'in, bütün deneyimini kullanarak yetiştirdiği “çılgın at” Cahil'i oğlu Uraz'a vereceğine dair sözü vardır. Lakin onun bu büyük oyunda, bu şeref, onurun zirve yaptığı oyunda kendi yerini almasına içerlemekte ve içinden oyunu kazanamamasını arzulamaktadır. Çünkü Uraz, Kral buzkaşısını kazanırsa “Büyük Tursen”den daha büyük bir üne sahip olacaktır. Babanın oğlu kiskanması, üstelik bunun farkında olan, onurlu, gururlu ve kendisi gibi kibirli bir oğlu kiskanmak büyük bir trajediye dönüşür.

Nedir “buzkaşı” oyunu? Farsça “kapmak” anlamına gelen “buz” fiili ile “keçi” anlamına gelen “kaşı” kelimelerinden oluşan birleşik bir kelime. İki bir araya geldiğinde “keçi kapma” anlamı çıkıyor. Afganistan'daki Türkler arasında daha ziyade “oğlak kapma” şeklinde kullanılırken, Afganistan'ın Peştun ve Tacik nüfusu tarafından “buzkaşı” ismi daha çok kullanılıyor. Aynı oyunun Orta Asya Türkleri arasında, yani Özbekistan'da, Türkmenistan'da, Kazakistan'da ve Kırgızistan'da bilinen ismi “kökpar.” Nitekim oyunun kökleri özellikle Altaylarda çok eskilere dayanır. Oyuncular başlangıç noktasında kaptıkları başı kesilmiş “oğlak” veya tekeyi, bütün oyun alanını dolaşıktan sonra getirip yine aynı noktaya bırakırlar. Bunu başaran oyuncu ve onun mensubu olduğu takım ödülün sahibi olur. Bu oyun, Türklerin bilinen en eski oyunlarından biridir ve hâlâ çok canlı bir şekilde oynanmaya devam etmektedir. Tabii Afganistan'daki siyasî ve sosyal durum göz önüne alındığında, çocukların “uçurtma uçurmalarının” bile yasak olduğu düşünülürse bu oyunun orada devam edip etmediğini takip etmek zordur. Buna mukabil oyun, Orta Asya cumhuriyetlerinde bütün canlılığı ile devam etmektedir. Nitekim romanda da oyunun öneminden genişçe bahsedilmiş ve hakkında geniş bilgi verilmiştir:

Moğollar eyer üstünde yaşar, eyer üstünde ölürlerd. Oyunlarını da ancak at üstünde oynarlardı. Ve bütün öbür oyunlara-yarışlara, dört nala giderken ok atışlarına, süre avına veya şahinle avlanmaya-buzkaşı oyununu üstün tutarlardı. Cengiz'in savaşları, aygır ve kısraklarının çığnediği bütün ülkelere bu oyunu götürdüler. Yedi kere yüz yıl geçtiği halde bugün de kuzey ovalarımızda buzkaşı oynanır, tıpkı o geçmiş zamanlarda oynandığı gibi.” (s. 45)

Kitap, Hindu-Kuş dağlarında kamyonlar ile yolculuk yapan insan manzaraları ile başlar. “Cümle Alemin Atası” olarak bilenen yaşlı Gardi Geç meraklı yolculara “buzkaşı” oyununun ne olduğunu anlatır. Oyun, Afganistan'da büyük saygınlığa sahiptir. İnsanlarda bu oyunu izlemek için öylesine büyük bir istek vardır ki iş bilet almak için karısının çarşafını satmaya kadar varır:

Sürüden bir teke seçilir. Kafası kesilip koparılır. Ağır olsun diye gövdesi kumla doldurulup su ile şişirilir. Hayvanın tüylü gövdesi yerle bir hizada olmak üzere sığ bir çukurun içine konulur. Çukurun yakınında bir yere sönmemiş bir kireçle küçük bir halka çizilir. Buna 'helâl' denir. Helâl, Türkmencede “adalet halkası” anlamına gelir. Helâlin sağ tarafına bir direk, soluna bir başka direk eşit uzaklıkta dikilir. Bazen on, bazan elli, bazen yüz binici çukurun çevresinde toplanırlar. Hakemin işareti üzerine hepsi başı kesik gövdenin üstüne atılırlar. İçlerinden birisi kapıp kaçar. Peşinde öbür binciler, sağdaki direğe yönelir. Tekenin gövdesiyle direği dolanıp kireç halkanın ortasına atabilen oyunu kazanır... Kovalamaca sırasında dövüşün her türlüsüne izin vardır.” (s. 24)

Buzkaşı oyununda başarılı olmak, o coğrafyanın insanları için çocuklarından bile değerlidir. Uraz'ın karısı evlendikleri yıl koleradan ölür, üstelik gebedir. Uraz ise o yıl ilk büyük buzkaşısını kazanır ve başına gelen bu felakete bile üzülmez. Bu yüzden babası Tursen'in de oğlu Uraz'ı kıskanması, Kral buzkaşısını kazanmamasını ve Cahil'e sahip olmamasını dilemesi çok doğaldır. Uraz'ın bineceği atı kendisi özel olarak gizlice yetiştirir. Bu atı görenler ona hayran kalacaklardır. Eşi benzeri/menendi olmayan bir aygırdır. Tursen, Uraz'ın bineceği atı, yani Cahil'i, Devletabad'da ahırların sahibi Osman Bey'in huzurunda açıklar. Eğer

çılgın at Cahil, Kral buzkaşısını kazanırsa at Uraz'ın olacaktır. Söz sözdür, uyulması gerekir.

Kral buzkaşısı başkent Kabil'de yapılacaktır. Buzkaşısını kazanan kişi, Afgan Şahı Zahir'in elinden Kraliyet sancağını ödül olarak alacaktır. Bu sancak bir çapandaz için ulaşılması çok güç bir gurur kaynağıdır. Uraz bu gururu yaşamak için büyük bir istek duyar. Bu yarışta birbiriyle mücadele edecek üç il vardır. Uraz, Maimana (Meymene) adına yarışacaktır. Diğer iller, Katagan ve Mezar-ı Şeriftir.

Zahir Şah'ın işareti ile başlayan oyunun ilk anlarında büyük bir mücadele ve kargaşa yaşanır. Uraz, gereksiz gördüğü bu mücadelenin içine girmez, uzaktan seyrederek. Mücadele edenleri acemi çapandazlar olarak görüp, istihza ile bakar. Uzun mücadelelerden sonra Uraz oğlağı ele geçirir. Ancak rakiplerden biri olan "Korkunç Maksut" Uraz'ı atından düşürür. Uraz pes etmez, tekrar atına biner. Cahil'in sol böğrüne yapışarak atını dörtlüğe koşturur. Atın böğrüne yapışık gittiği için Maksut onu görmez. Sahipsiz bir atın ona doğru çılgınca koştuğunu görünce panikler. Daha ne olduğunu anlayamadan Uraz ona yetişir ve ani bir hareketle Maksut'un oğlağı tutan bileğini tekme atarak kırar.

Uraz, teke leşini adalet halkasına fırlatmak için hazırdır. Helal! seslerini duyması an meselesidir. Tekeyi fırlattığı anda Maksut ona yetişir ve fırlatma hareketine katılır. O anda bir sessizlik, ardından bir karmaşa oluşur. Kimin kazandığına karar verilemez. Şah ödülün yarı yarıya paylaşılmasına ve oyunun yeniden başlamasına karar verir. İkinci oyun Uraz için daha kolay geçer, fakat tekeyi almış hedefine giderken aniden attan düşer ve bacağı kırılır. Gözlerini açtığı anda kendini hastanede bulur. Yanında sadık seyisi Mukhi vardır. Uyanır uyanmaz oyunu kazananı sorar. Uraz'ın takımından Salih, Cahil'e binerek oyunu kazanmıştır. Bu mücadeleyi kazandığı için çılgın at Cahil, Uraz'ın olur. Ancak Uraz bunları duyduğuna çok üzülür. Bu olanlar onun için büyük bir utanç sebebidir.

Gece vakti hastaların şaşkın bakışları arasında camdan atlayıp, atına binerek hastaneden kaçır. Hastaneden uzaklaştıktan sonra Mukhi'ye alçısını kırdırır. Kuran'dan bir şeyler yazılı kağıt parçasını üzerine koyarak bacağı sarar. Kangren olan bacağı daha sonra kesilecektir. Gurur ve inadı yüzünden bacağı kaybeder. Aslında bu yüzden kaybettiği tek değerli şey bacağı değildir, eşini dostunu, arkadaşlarını da kaybetmiştir.

Kral buzkaşısının üstünden birkaç gün geçer. Ulak haberleri getirir. Uraz kaybetmiştir, ancak Tursen'in yetiştirdiği at Cahil oyunu kazanmıştır. Tursen oğluna çok öfkelenir. Kendi ailesinden her çapandaz büyük yarışmalardan her zaman zaferle ayrılmıştır. Uraz, ailesi için yüz karası olacaktır.

Kral adına düzenlenen bu zorlu müsabakayı kazanan çapandaz Salih adına büyük bir şölen düzenlenir. Ülkenin ileri gelenleri, aşiret reisleri gibi ağır konuklar şölene katılırlar. Şölene Uraz'ın da katılması gerekir. Ancak Uraz başlarda şölen alanında görünmez. Tursen gelmesini sabırsızlıkla beklemektedir. Uzaktan çılginca koşan bir at görülür. Üstünde binicisi yoktur. Bu at Cahil'dir. Orada bulunan çapandazlar atı durdurmak için harekete geçecekleri sırada atın yan tarafında Uraz görülür. Çok tehlikeli hareketler yaparak şölen alanında dörtlü atını sürer. Kraliyet buzkaşı flamasını alır, şölen alanında hızla dolaştıktan sonra, flamayı bir cirit gibi fırlatarak yerine saplar. Bu gösteri oradaki herkesi çok etkiler. Tursen ayağa kalkarak "Helal!" diye bağırır. Ardından bütün kalabalık ona katılır. Uraz, buzkaşıda duyamadığı "helâl" sesini duymuştur artık, hem de babasından.

Uraz, kendisi adına hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan atını kıskanmaktadır. Küçükken hastalandığında, babası Tursen'in kendisiyle ilgilenmeyip yeni doğan Cahil'in başında beklediğini hatırlar ve ata öfke duyar. Atalarının ata verdiği değeri hiçe sayarak, bencilce bir fikir geliştirir:

Bir at ha? İnsan bir atı kendi yararı için seçer, atın yararını düşünmek için değil. Kendi çıkarı için ona bakar, atın çıkarı için değil. Kötüleyince de yerine bir başkasını alır. İster bir Cahil ol ister olma, benim eyerim, kırbacım, isteğim için varsın sen. (s. 452)

Bunları düşünen Uraz, buzkaşmayı kaybetmesini atın uğursuzluğuna bağlar ve ona eziyet eder. Cahil, sonunda dayanamaz ve dörtlü atını koşup şaha kalkarak onu yere fırlatır. Yere düşen Uraz, Cahil'in üzerine doğru geldiğini görür ve artık intikam zamanı diye düşünür:

Ve atın tepmesini bekledi; kaburga kemiklerini kıracak, göğsünü çökertecek, yüzünü paramparça edecek tekmeyle... Hiçbir şey olmadı oysa. Aygır kıpırdamadan duruyordu. Soluk alışlarının düzelmesini bekliyor olmalıydı... (s. 459)

Aygır, Uraz ile göz göze geldikten sonra başını arkaya, eyere doğru çevirir ve hiçbir şey yapmaz. Bunun üzerine Uraz, kollarını atın boynuna dolar ve yanğını yanığına dayar: “Peygamber hakkı için, dünyada bu aygırdan daha soylu bir yaratık yoktu. Haksızlığa karşı koymuş, onurunun öcünü almıştı. Ama öfkesi geçince, suçluyu bağışlamıştı. Buzkaşı eğitiminin sonucu muydu bu?” (s. 460) At, nankör insanogluna bir ders vermiştir. Onu sırtında taşıyan, onun için sadık bir dost olan ve canı pahasına sahibine bağlılığını yitirmeyen Cahil, Uraz'a karşılıksız sevme ve bağışlayabilme dersi vermiştir. Affetmenin büyüklük olduğunu idrak etmesini sağlamıştır ki Uraz, romanın sonunda bunun önemini daha iyi anlamıştır. Romanın anlatıcısı ve cümle âlemin atası Gardi Geç, “Bir insan, hangi kaderi gerçekleştirmek için dünyaya getirilmişse, onu en iyi biçimde gerçekleştirmesini dilemek, duaların en doğrusu, en iyisidir” der. Tıpkı Brezilyalı yazar Paulo Coelho'nun romanı *Simyacı*'nın kahramanı Santiago gibi Uraz da iyi bir çapandaz olarak kaderini gerçekleştirmek için Cahil ile birlikte Meymene, Mezar-ı Şerif ve Katagan illerindeki buzkaşı yarışlarına katılmaya devam eder.

At üstünde oynanan oyunlara verilen önem, burada olduğu gibi Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* ve Abbas Sayar'ın *Yılkı Atı* romanlarında da vardır. Aytmatov'un romanındaki Gülsarı da Cahil gibi kökpar veya buzkaşı kazanan bir attır.

G ü l s a r ı

Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* adlı romanının kahramanı Tanabay, onun yoldaşı ise Gülsarı isimli attır.⁸ Roman, değişen hayat karşısında bocalayan; “değişim” adı altında, millî ve insanî değerlerin sökülüp atıldığını geç de olsa fark eden bir adamla atının yaşadığı trajediyi anlatır. Gençliğinde hareketli günler geçirmiş, rejimin uygulamalarını hayata geçirebilmek için uğraşmış, iyi niyetli ve çalışkan bir adam olan Tanabay, İkinci Dünya Savaşı'ndan dönünce çok sevdiği dostu Çora'nın ısrarı üzerine yilkıcılığa (at çobanlığı) başlamıştır.

⁸ Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004. (Sayfa numaraları bu baskıya aittir.)

İhtiyar yalkıcı Turgay, Tanabay'a bir yorga, yani iyi koşan bir at verir. "At kız gibidir; iyi bir ere varırsa gözleri parlar, kötüye varırsa solar gider. Sen de Gülsarı'ya iyi bak, mahvolmasın" der. Bu sözlerle, ata iyi bakmanın, onun sağlığı ve verimliliği açısından ne kadar önemli olduğu vurgulanır. Tanabay, Turgay'ın öğüdüne uyar ve Gülsarı, kısa zamanda at yarışlarındaki başarısıyla "köyün gururu" olur. Sokaklarda atçılık oynayan çocuklar bile hep Gülsarı olmak isterler. Kökpar oyununda, "alaman bayge" adı verilen ödülü kazanmak bir prestij meselesidir. Oyun, bir takım oyunudur ve taraflar, meydana bırakılan, içi saman doldurulmuş oğlak veya buzağı tulumunu kapmaya ve kendi takımlarına kazandırmaya çalışırlar. Gülsarı, yarışta Kazakları geçerek takımına alaman baygeyi yani büyük ödülü kazandırır.

Romanın başında Tanabay, kırık dökük arabasını çeken yaşlı Gülsarı'ya çok üzülmemektedir. Araba devrince, bir kamyon sürücüsünden yardım ister ama "at ve araba geçmişte kaldı; önemli olan makina ve tekniktir" düşüncesiyle sürücü tarafından geri çevrilir. Oysa atlar Türkler için her zaman çok önemli olmuştur ve teknolojinin ilerlemesi atları silip atmaya ve önemsememeye sebep değildir. Bu, makine uygarlığının insana verilen değeri azaltması ve ilişkilerin mekanikleşmesi anlamına gelir.

Gençlik yıllarında Tanabay'ın Bibican adında bir sevdiği vardır, onun evine Gülsarı'ya binerek gider. Gülsarı da gençtir, dinçtir, güçlüdür ve meşhur olmuştur artık. Sahibinin duygularını, sözsüz hissedene genç Gülsarı, gece boyunca sahibini kapıda bekler ve Tanabay'ın çok sevdiği bu kadını o da kendince sever. "Bak, görüyor musun Bibican! Seni nasıl da seviyor... Yılıka olsa hiç böyle sakin durmaz. Bıraksam aygırlarla it gibi dövüşür. Ama bırakmıyorum, aygırlar bir yerini incitir diye korkuyorum, ne de olsa daha pek genç..." (s. 48) diyen Tanabay, Gülsarı'ya verdiği bu önemle, *Yılıka Atı*'ndaki İbrahim'in zıddı bir karaktere sahiptir. Gülsarı, Bibican'ın avlusunda; sürüdeki atları düşünerek, sahibi Tanabay'ı beklediği bir gece, fırtınanın gelmekte olduğunu hisseder:

O korkunç felaket yılının, onun cinslerinin üzerine geliyordu ve içgüdüsu onu cinslerini korumaya çağırıyordu. Mutlaka gitmeliydi at kardeşlerini kurtarmaya. Ama ipi koparamıyor, bu yüzden de çılgına dönüyordu... Ah, o gece ipini bir koparabilse, yılıka bir varabilseydi!.. (s. 69)

Gülsarı'nın bu endişesi, atların sezgilerinin ne kadar güçlü olduğuna işarettir. Kardeşlerinin zor durumda olduğunu hisseden Gülsarı, onlara yardım etmeyi kendisine görev addeder ve bu anlamda *Yılkı Atı*'ndaki atlarla paralellik gösterir.

Gülsarı'nın ünü, üst düzey yöneticilerin gözüne batmakta ve ata sahip olma emellerini kamçulamaktadır. At çiftliği başkanı İbrahim, Tanabay'ın evine gelir ve Gülsarı'yı binek atı olarak kullanılmak üzere at çiftliğine götürmek istediğini söyler. Tanabay, onu vermek istemezse de; karısı Caydar, başlarının belaya gireceğinden korktuğu için atı İbrahim'e vermesini sağlar. Gülsarı, birkaç kez koradan kaçıp Tanabay'a gelir ve her defasında Tanabay tarafından geri gönderilir. Son kez geldiğinde, ayağında zincir bir köstek vardır ve ayağı kötü durumdadır. Zinciri çıkarıp atan Tanabay, Gülsarı'nın ayağına merhem sürer. Onu geri götürmek için gelenlere: "Alın götürün! Bu zinciri de başkana verin ve deyin ki; bir daha bu zinciri yorganın ayağına vurmaya kalkarsa, o zincirle onun kafasını ezerim! Bunu söylemeyi sakın unutmayın" der. (s. 96) Bu defa Gülsarı geri götürülüp at korasına hapsedilir ve İbrahim'in emriyle acımasızca iğdiş edilir. Bu sırada Tanabay Gülsarı'nın iğdiş edilmesi ona malum olmuşçasına, kötü bir düş görmüştür ve Allah'a olan inancına tekrar kavuşmuştur.

Romanda sistemden çok, insanların uygulamaları eleştirilmiştir. Kağıt üzerinde, her sistem gibi, komünizm de mükemmel görünür. Fakat, güç ve makam sahibi insanlar nüfuzlarını halkı ezmeye yönelik kullanırlar. Tanabay ve Çora da sisteme inanan iki kişiyken, sistem, işine gelmediği noktada onları ezecek ve dışlayacaktır. Gülsarı, ezilen ve kullanılan Kırgız halkının simgesidir. Kırgız halkının yapması gerekenler adeta Gülsarı'nın şahsında dile getirilmiştir.

Gülsarı'nın zincire vurulması ve her defasında zincirlerini koparması çok önemlidir; çünkü bu durum, kendi arzusu dışında hiç kimseye tabi olamayacağını gösterir. Atlar, göçebe yaşamlarından kaynaklanan ilkeyle kimseye boyun eğmezler. Gülsarı'nın, evine ve sahibine olan bağlılığı *Yılkı Atı*'ndaki Dorukısrak ile aynıdır. Gülsarı, Kırgız halkının ve özgürlüğünün sembolüdür. Gülsarı'nın iğdiş edilmesi, soyunun tüketilmek istenmesine işarettir;

"Şimdi Gülsarı'nın tek tutkusu koşmaktı. Böyle hızlı koşarak insanların ondan aldıkları şeylere yetişecek, onları yakalayacaktı sanki. Ama hiçbir zaman ulaşamıyordu onlara. (s. 121)

Yıllar geçmiş, Gülsarı yaşlanmıştır. Eskiden ardındaki toz bulutu ona yetişemezken, şimdi Gülsarı kendi kaldırdığı bulutu geçememektedir. Tanabay, onu kendisiyle özdeşleştirir: “Bizim devrimiz geçmiş Gülsarı... İkimiz de kocadık. Artık kime ne yararımız olur? Bende güç kalmadı. Sonumuza varan yol, evimize varan yoldan daha kısa artık...” (s. 216) Aradan bir yıl geçince Tanabay, Gülsarı’yı kırık dökük bir arabaya koşulmuş olarak görür. Daha sonraki görüşü ise çok daha trajiktir: Kısa pantolonlu, yedi yaşlarında bir çocuk Gülsarı’nın üstüne binmiştir ve çıplak topuklarını mahmuzlar gibi hayvanın karnına vurmaktadır. Gençliğinde yarışlar kazanan ve ünleri dillere destan olan atların; yaşlandıklarında kötü muameleyle maruz kalmadıkları, *Yılkı Atı*’nda da vurgulanmıştır.

Dorukısrak

Abbas Sayar’ın *Yılkı Atı* adlı eserinde, roman kahramanı Dorukısrak’tır.⁹ Romanda, sahibi İbrahim tarafından yılkılığa bırakılan Dorukısrak’ın, bir kış boyunca başından geçenler anlatılır. Dorukısrak bu süreçte kendi başının çaresine bakacak ve tek başına ayakta kalmayı başarabilirse, gelecek yıl sahibi tarafından ona, yeni bir görev verilecektir. Ovaya bırakılan Dorukısrak, kendisi gibi yılkılığa bırakılan sekiz, on at ve onların başı Demirkır ile birlikte birçok macera yaşar ve zorluklara birlikte göğüs gererler. Bazen fırtınayla savaşırlar, bazen de aç bir kurt sürüsüyle. Kurtlara karşı zafer kazandıkları da olur, kaybettikleri de...

Yılkılıkların başı Demirkır, yedi yaşlarında, ortanın kısası boya sahip, boynu kısaya çalan bir attır. Diri ayakları, dar beli ve geniş sağrısı ile gücü temsil eder. Dorukısrak ve Çalkır diğer yılkılıkların arasına katıldıklarında; önce Demirkır aygır, Doru’ya yaklaşır ve onu kendisine eş yapmak ister. Doru’yu kıskanan eşi Çalkır, Aygır’a saldırır ama birkaç darbeyle yenilir ve kaçmak zorunda kalır. Aygır daha sonra başka bir kısrağa yönelerek Doru’yu bırakır. Doru, Çalkır’a acır; Çalkır ağlamaklı olur ve eşinden utanır. “Şu anda bir kurt çıksa kıpırdamaz: ‘Gel beni yık, ye, tüket’ diye seslenirdi.” (Sayar 2005: 50) Çalkır’ın hissettikleri, atların eşlerine sahip çıktıklarını, onlar için mücadele ettiklerini ve gururları kırıldı-

⁹ Abbas Sayar, *Yılkı Atı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005. (Sayfa numaraları bu baskıya aittir.)

ğında ölmeyi dileyecek kadar utandıklarını gösterir. Romanda, yılık türleri ile ilgili bilgi de verilir:

İki türlü yılık atı olur. Hatta üç türlü. İki türlü can yongası, bir türlü gözden çıkmış, hesaptan düşülmüş, defterden silinmiş... At vardır, yaz olsun, kış olsun işsiz gününde yazıya bırakılır. Bu gibiler, köy sınırı içinde başı boş dolaşırlar. Akşamın ilk loşluğunda, köye ve eve dönerler. Torbalarına bir kalbur saman, bir avuç arpa atılır. Bu lutuf onlara yeter, artar bile... Bir ikinci yılık atı vardır. Bu ikinci, bir başına değildir. Üç beştir. Beş ondur. Bunlar ahırı bilmezler. Ama köyü bilirler. Sahiplerini bilirler. Çoğu genç, orta yaşlıdır. Sırım gibi her biri. Güçlü kuvvetlidir. Bunlara dünya vız gelir. Ne soğuğa pabuç bırakırlar ne canavara... Yılık atının üçüncü türüsü bizim Dorukısrak ve kader arkadaşlarıdır... (s. 45)

Atlar, savaştı ruha sahiptirler ve kurtlar saldırdığında engel tanımaksızın yığıtçe dövüşürler: “Kısrak’ta bile yeni bir gurur, yaşama hırsı, savaş gücü belirmişti. Boynu dikilmiş, sırtı yukarı kalkmış, ayaklarındaki gevşeklik tükenmişti.” (s. 54) Atlardan Çalkır, kurtların saldırısı sırasında ölür. Onun yokluğunu fark eden Demirkır, diğer atları toparlar ve ovaya götürür. Hepsini acı acı kişneyerek Çalkır için tezahüratta bulunurlar. Atlar, ölen dostlarına karşı vefalı ve duyarlıdırlar. (s. 82) O günden Demirkır, diğer atları oraya yaklaştırmaz; çünkü arkadaşlarının cesedini tekrar görmelerini istemez. Bu, onların yaşama ümidini kırmamak içindir. Bu davranış, atların ne kadar akıllı ve sağduyulu olduklarını gösterir. (s. 94)

Dorukısrak’ın kışı sağ salim atlattığını komşusundan öğrenen İbrahim, evden kovduğu ve kaderine terk ettiği Dorukısrak’ın peşine düşer. Ama Dorukısrak onu reddeder; çünkü İbrahim onu zor zamanlarında yalnız bırakmıştır. Gençliğinde bin bir emekle sahibine hizmet eden ve ona para kazandıran Dorukısrak; yaşlandığında gözden düşmeyi ve kaderine terk edilmeyi gururuna yedirememiştir.

İnsanlar, para söz konusu olduğunda acımasızdır. Bir yıl boyunca kendi başlarının çaresine bakan atlar üzerinden para kazanma derdine düşerler. Pazardan ucuza alıp, yılığa bıraktıkları, bir yıl boyunca saman ve arpa tüketmeden kendi kendilerine güçlenen bu atları satmaya kalkıştıkları için kendilerini kârlı sayarlar.

Yulki Atı'nda at, bir simgedir. Okuyucuda merhamet duygusu uyandıran, hatta zaman zaman göz yaşartan sahnelerle dolu olan roman; bir taraftan hayvan sevgisini öne çıkararak, bu konudaki insafsızlıkların altını çizer, diğer taraftan atın kişiliğinde, insanın trajedisini anlatır. Kaderlerine terk edilmiş yulkuların mücadelesi idealize edilirken, köylünün çaresizliği ve yoksulluğu da dile getirilmiş olur. Dilara'nın yer aldığı *Hilal Görününce*'de ise çaresizliğin yanında mücadele vardır. Roman kahramanı Nizam Dede, Kırım Türklerinin Rus esaretinden kurtuluşunu Osmanlı ordusunun Kırım'a çıkışında görür. Eli kolu bağlı durmaz, mücadeleye katılabilmek için Kırımlıları hazırlar. Tesadüfen bir pazarda görüp aldığı “at”, onun için Kırım Türklerinin geleceği, kaderidir.

Dilara

Sevinç Çokum'un *Hilal Görününce* romanı, Kırım Türklerinin Kırım Savaşı (1853–1856) yıllarında, yerlerinden ve yurtlarından koparılmak istenmelerine karşı koymalarını anlatır.¹⁰ Kırım halkının Rus istila ve baskınlarından kurtulma çabaları, sosyal hayatlarından kesitler verilerek anlatılır. Vatanın bağımsızlığı, at ve yiğitlik (destan ruhu), tarih bilinci ve geleneklerin önemi, işlenen başlıca konulardır. Bunun dışında, yenileşme, dayanışma ve çocuk eğitimi konularına da değinilir.

Romandaki Nizam Dede ve Altın Nine, bozulmuş düzenin son temsilcileridir. Giray, okumaya ve ilme olan ilgisiyle çağdaşlaşmayı, Arslan Bey cesaretiyle ve kuvvetiyle kahramanlığı temsil eder:

Romanda trajediyi sağlayan iki zıt unsurdan hilal, uğur ve ümidin; Dilara'nın ayağındaki “kurşun nişanı” ise uğursuzluğun sembolüdür. At, Türklüğün dinamizmini; tesbih, türbe ve mezarlık motifleri ise maneviyatı ve ahlaki değerleri temsil eder.¹¹

Romanın başında Nizam Dede'nin hayvan pazarından dönüşü betimlenir. Parası yetmediği için aklı satın alamadığı kısırakta kalmıştır. Nizam Dede bir hafta sonra parasını hazırlar ve bu atı “Çorabatır” olma-

¹⁰ Sevinç Çokum, *Hilal Görününce*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999. (Sayfa numaraları bu baskıya aittir.)

¹¹ Muhammet Gür, “Hilal Görününce Romanı Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 2000, s. 281.

sını hayal ettiği oğlu Giray için alır. Giray, ata “Dilara” ismini verir. Bu isim, Kırım Giray Han’ın erken kaybettiği için anısına “gözyaşı çeşmesi”ni yaptırdığı eşi Dilara’yı hatırlatır. Bu nedenle Nizam Dede, her ne kadar anlamı “gönül süsleyen” olsa da; bu isimden olumsuz anlamda etkilenir. “Bu ata bundan böyle Dilara diyelim; ama ömrü ona benzemesin” diyerek bu ismi kabullenir.

Romanda bir yandan Türklerde atın önemi vurgulanırken, diğer yandan Dilara’nın trajedisi ile Kırım Türklerinin kaderi sembolize edilmiştir. Dilara ve sahibi Giray ile Kırım Giray Han ve karısı Dilara’nın adaşlıkları bunun işaretleridir. Türklerin, kendi dinamizminin ve zenginliğinin sembolü olan ata verdikleri önem, romanın başından itibaren vurgulanmıştır. Çora, Salgır ve Dilara isimli atlar romanın kahramanları gibidir. Arslan Bey’in yüreği, kaybettiği eşi Göknur Hanım’a yandığı kadar, kaybettiği atı Bidevi için de yanar:

Hâlâ onun sesini işitiyordu. Uzaklardan... Ucu bucağı belirsiz çöllerden, bozkırlardan... Arslan’ı çağırıyordu. Yoksa bu ses yüreğinden mi geliyordu?.. Evet. ‘Yüreğimdeki o karanlık mağaranın içinden geliyor’ diye düşündü. (s. 52)

Nizam Dede alacağı doru kıırağı hayal ederken, torunu Bahadır’a, Türk bozkır hayatının töresinden bahseder: “O atı da malımız çoğalsın, taylarımız olsun diye alacağım oğul. Sürüyü çoğalttık mı yaylalara göç edeceğiz.” (s. 44) Bahadır, at merakı yüzünden öğretmeninden azar işitince Nizam Dede çok öfkelenir ve bu öfkesini gelinine şu sözlerle ifade eder:

Bak şu kart hocaya, çocuk attan söz edince kızmış. Mektepten salıvermiş. Haberin var mı gelin? Türk dediğin atsız olur mu? Ben bozkırda doğdum. Bir kıl çadırda doğdum. Deşt-i Kıpçak’ta at koşturarak, gücümü kuvvetimi kazandım. Taş gibi, kaya gibi oldum. At üstünde uyudum, at üstünde aş yedim. Öyle zamanlar oldu ki, uzun yola çıktığımda at üstünde namaz kıldım. Ah kızım, bozkır gözümde tütüyor. Hep bir at sürüsü hayal edip dururum. Bozkıra doğru alabildiğine yayılmış... (s. 18)

Nizam Dede'nin bozkıra yayılmış at sürüsü hayaline romanın sonunda da yer verilir ve onun geleceğe ümitle baktığının ifadesi olarak tekrarlanır.

Romanda atla ve at bakımıyla ilgili bilgiler yer alır: Atlar, on bir ayda ve ekseriya geceleyin doğururlar. Gebe kısrağa iyi bakmak gerekir; içeceği su kumlu ve topraklı olmamalıdır, hayvanın yağlanmaması için yürüyüşe çıkarılması gerekir. Makbul atın özelliklerinden, deyimler kullanılarak bahsedilir: “Atalarımız demişler ki, alma alı, satma kırı, sev yağızı, bin doruya.” (s. 18) “Doru bir kısrağ... Gözü ceylan gözü, kısa belli, uzun boyunlu, gür yelesi, gururlu bir attır. Ayağının sekisi bileğine varır ki böylesi uğurlu sayılır.” (s. 25) “İki yana selam verirmiş gibi yürüyüp, kendini teraziliyor. Belli ki binek atıdır.” (s. 31) Atın önemi ve faydaları da özlü sözlerle dile getirilir. “Kitap baştaçı, önce o öğrenilir; at maldır, o olmazsa kişi adamdan sayılmaz. Önce kitap, sonra mal ve can gelir.” (s. 120) “Ata sahip olursan, kendine sahip olursun.” (s. 64)

At, kız istemeye giderken bir saygınlık, itibar unsurudur. Kız istemeye gidilecek ev, pek uzak olmasa da ata binilir; çünkü yayan yürümek atsız olamayan Türk için, itibarı zedeleyen bir şeydir. (s. 115) Ayrıca, genç kızlar taya benzetilir. “Halime'nin tay gibi koşması gözünün önünde canlandı.” (s. 103)

Elveda Gülsarı'da olduğu gibi, *Hilal Görününce* romanında da at, iyileştirici özelliğe sahiptir. Ağır hastayken: “Yiğit adam atının üstünde ölür” diyen Nizam Dede, atının üstüne bağlanır ve “yüzüne renk gelmiş” olarak geri döner.

Çora, Gülsarı'nın, yüreğindeki ağrıya iyi geldiğini söyler. “Oy kalbim! Göğsüm! Diye inledi Çora. Sesi iyice kısılmıştı. Gülsarı çabuk eve götür beni! Çabuk Gülsarı!” (s. 183) Yorga, sahibinin sesindeki ölüm korkusunu hissetmiş ve dötrnala koşmaya başlamıştır. Tanabay, elinden üyelik kartı alındığında da Gülsarı'nın boynuna sarılıp ağlayacaktır. Bu, diğer romanlarda da vurgulanan, “atın iyileştirici özelliği” olduğuna işarettir.

Romanda atlarla ilgili gelenek ve görenekler konusunda da bilgi verilir. Çora öldüğünde, onun evine giden Tanabay, Gülsarı'nın üzerine kara bir örtü koyduklarını görür. Soylu yorga sahipsiz kalmıştır ve sahibi ölen atlara kara örtü örtmek ve eysiz tutmak bir gelenektir.

Elbette içinde atlar bulunan romanlar sadece bunlar değildir. Mesela Fransız yazar Homeric'in yazdığı ve Ali Cevat Akkoyunlu'nun Türkçeye çevirdiği *Moğol Kurdu*'nu mutlaka zikretmek gerekir. Önce Temuçin olarak okuyucunun karşısına çıkan Cengiz Han, atlarının ve okçularının arasında çok güçlüdür. Tüm dünya onu tanır ve önünde diz çökerken o yirmi yılda bütün Moğol boylarını kendi sancağı altına toplar, tutulmaz, durdurulamaz atlılarıyla fetihlere çıkar. Diğer taraftan Türkmenistan'ın önemli yazarlarından Tirkış Cumageldi'nin *Kara Yıldırım* romanını da hatırd tutmak gerekir. Romanın genç kahramanı İşret, zor günlerinde kendini Köroğlu ile özdeşleştirirken sevdiği atını da onun destanlara konu olan Kırat'ına benzetir. Çölde hayatta kalmanın yolu hareket kabiliyetinin olmasıdır ve bunu da Türkmenlere atları sağlar. Bu örnekleri artırmak mümkündür.

Atlar hakkında genel hükümler çıkarılabilir. Mesela Gülsarı ve Dorukısrak, yılkıdaki atlarla birlikte olduklarında birbirlerini koruyup kollarlar ve tabiatın karşısına çıkardığı güçlülere birlik olarak karşı koymaya çalışırlar. Atların evlerine ve sahiplerine bağlılıklarını hem Gülsarı'da, hem Dorukısrak'ta hem de Cahil'de görmek mümkündür.

Burada incelenen bütün romanlardaki atların ortak noktası ise; hepsinin sezgilerinin son derece gelişmiş ve hepsinin çok iyi yetiştirilmiş atlar olmasıdır. Bunun yanında atın iyileştirici yönleri de ortaya konulur. Tanabay Gülsarı'ya bindiğinde huzur bulur, Uraz Cahil ile burun buruna geldiğinde sakinleşir ve yaptığı hatayı anlar, Nizam dede ise Dilara'nın üstünde biraz dolaştıktan sonra hastalıktan kurtulur.

Burada incelenmemiş olsa da, başlı başına bir araştırma konusu olabilecek bir edebî eser de, Kırgız yazar Aşım Cakıpbekov'un "Aygışka" adlı uzun hikâyesidir.¹² Fakir Kırgız köylüsü yaşlı Kılıçbek, "yazın son günlerinde yalkının fiyatı kırk tavuğa kadar düşünce, ağıldı bağlı duran sağmal ineğini verip karşılığında kolhozdan yanında kulunu (üç aylık tay) ile birlikte bir kısrağ" satın alır. Kılıçbek için bundan sonra hayatın anlamı "Aygışka" adını verdiği bu kısrağ etrafında döner. İyi bir yarış

¹² Aşım Cakıpbekov, *Biz Babasız Büyüydük*, Haz. Orhan Söylemez-Kemal Göz, Bengü Yayınları, Ankara 2008.

olarak yetişen Aygâşka'nın namı duyulmaya başlayınca Kılıçbek'in oğlu onu satıp parasıyla yeni bir ev yaptırmayı planlar ve babasını karşısına alarak yavaş yavaş bu planını uygular. İhtiyarın direnecek gücü kalmaz. İkisinin, Kılıçbek ve Aygâşka'nın bu plandan sonraki hayatı bir trajediye döner, Tıpkı Gülsarı'daki Tanabay ile at arasındaki dostluk ilişkisi gibi.

Sonuç olarak şu soruları sorarak cevap aramak gerekir; “Niçin yazarlar kahraman olarak romanlarına veya hikâyelerine atları almışlardır?” Bu atlar birer imaj mıdır, metafor mudur, sembol müdür, yoksa birer mit midir? Acaba yazarlar vermek istedikleri mesajları atlara yükleyerek mi vermek istemişlerdir? Edebiyat teorisyeni Rene Wellek ve Austin Warren “imaj”ı edebiyat incelemeleri alanına giren bir kavram olarak ele alırken aynı zamanda psikolojide de “imaj”lardan bahseder ve imajı “bir şeyin insan zihnindeki temsili (yeniden yaratılmış bir sureti)” olarak tanımlar.¹³ Acaba edebiyat alanındaki “imaj”ın da buna benzer çağrışımları var mıdır? Vardır elbette ve burada incelenen eserlerde de “at”lar birer imaj olarak okuyucunun karşısına çıkmıştır. *Athlar*'daki Cahil, o coğrafyada yaşayan halkın psikolojik yapısını ele verir. Sadakati, boyun eğmeyi, gerektiğinde onurlu ve gururlu bir şekilde davranmayı uzun ve meşakkatli bir eğitim sonunda almıştır. Başkahramanlar Tursen ve Uraz da böyledir. *Elveda Gülsarı*'nın Gülsarı'sı ise edebiyat tenkidçileri tarafından başlı başına bir imaj veya metafor olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. O, bozkırda alabildiğine hür yaşamaya alışmış, bağımsızlığına düşkün, esarete boyun eğmeyen, ancak kendisine değer verene boyun eğen, ona kendini yakın hisseden özellikleri ile Kırgızların temsilcisidir. Nitekim bazı tercümelerinde kitabın adı “kopar zincirlerini Gülsarı”dır. Zincir, okuyucunun kafasında “esaret”i çağrıştırır. Koparılması ise esarettten “kurtuluşu” akla getirir ve öyle de değerlendirile gelmiştir.

Nizam Dede'nin veya *Hilal Görününce*'nin atı Dilara, Kırım Türklerinin geleceği gibidir veya geleceği ona bağlıdır. Yazar, ata çok önemli bir fonksiyon yüklemiştir. Ayağındaki “seki”si bile “imaj” içinde “imaj” gibi

¹³ Rene Wellek-Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Çev. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 248.

durmaktadır; zira yaygın inanışa göre ayağında böyle bir sekisi veya kitap-taki ifadeyle “kurşun nişanı”nın olması, sadece atın değil onun binicisinin de kaderinin kötü olacağına işarettir. Bu ve benzer inanışları yeni nesillere aktarmaya çalışan Nizam Dede’nin “trajedisi” de burada yatmaktadır. Kırım Türklerinin geleceği olarak bel bağladığı, kendini şartlandığı Dilara’nın ayağındaki “kurşun nişanı”nı çıkartabilmek için çok uğraşır; fakat nafiye bir çabadır onunkisi. Nitekim Dilara üzerindeki Giray ile bir-likte vurularak ölür. Osmanlı da Ruslarla anlaşmış ve geri dönmektedir. Buna rağmen yazar “kötümser” değil, gelecekte “ümitli”dir. Bu düşünce-sini de yine atlarla vermeye çalışır. Kırım Türklerinin tarihe mal olmuş kahramanı Çorabatır’a en yakın karakter olan Aslan Bey’in atı ile Di-lara’nın taylarına çocuklar binerler. Roman, çocukların taylar üzerinde bozkırda koşturmalarını seyreden Nizam Dede’nin düşüncelere dalma-sıyla biter. Sayar’ın *Yılkı Atı*’nın Dorukısrak’ı ise diğerlerinden farklı ola-rak ele alınmıştır. O, yalnızca insanoğlunun tabiata ve tabiattaki diğer varlıklara “pragmatik” yani “faydacı” yaklaşımını açık bir şekilde ortaya koyar.

Son bir söz olarak özellikle *Yılkı Atı* romanında, atlara karşı nankör bir tavırdan da söz edilebilir. Çıkarları doğrultusunda hareket ederek, atlar genç ve sağlıklıken, onlara iyi bakıp, yaşlandıklarında onları kendi kaderlerine terk etme eğilimi taşıyan insanlar vardır. Fakat bunu genelleş-tirmek doğru değildir; zira bir Nizam Dede’nin Dilara’ya bakışı, ona yak-laşımı, Tursen ve Uraz’ın Cahil’e yaklaşımı, Tanabay’ın Gülsarı’ya yakla-şımı bunların dışında tutulmalıdır.

Bu romanlar okuyucuda genel olarak, insanoğlunun değer bilmezliği ve atların bütün zor koşullara rağmen gösterdikleri çaba ve vefa duygusu sebebiyle merhamet duygusu uyandırır. Atlarla ilgili göz yaşartıcı sahneler de romanlarda yer almaktadır.

“HORSES AS PROTAGONISTS: CAHİL, GÜLSARI, DORUKISRAK AND DİLARA”

Abstract

The importance of horse/s within the Turkic cultural has been and still is undisputable. This should not surprising for those who see the fact that the Turks throughout their history followed nomadic or semi-nomadic life style. In fact, among those Turkic people who live in the steppes and around mountains it is still part of their daily life styles. Just like the “Cirit” game survives in some places of Anatolia, the “buzkasi” or “kokpar” tradition still lives in Turkistan or in the Southern Turkistan among Turkic people.

This study searches the reflection of horse/s within four novels representing Anatolia, Kirgizstan, Crimea, and the Southern Turkistan so called Afghanistan. Four novels are looked through and made some evaluations on horses and their importance within the novels as well as within daily lives.

Keywords

Tolstoy, Holstomer, Ergeş Uçkun, Chingiz Aitmatov, Farewell Gülsarı, Joseph Kessel, Horsemen, Sevinç Çokum, Hilal Görününce, Abbas Sayar, Yılkı Atı.